

Agnieszka Dylewska

ORCID 0000-0003-4306-9369

Uniwersytet Zielonogórski

https://doi.org/10.59444/2024MONredTic_Karr2

Dzieciństwo jako miejsce traumatyczne w wybranych utworach Ludwika Tiecka i E.T.A. Hoffmanna

Streszczenie: W artykule podjęto próbę ukazania fenomenu dzieciństwa jako „miejsca traumatycznego” na podstawie idei wielowymiarowej koncepcji dzieciństwa stworzonej w (niemieckim) romantyzmie. Szczegółowej analizie poddane zostały cztery opowiadania: *Jasnowłosey Eckbert* (1797) i *Die Sieben Weiber des Blaubarts* (*Siedem żon Sinobrodego*) (1797) Ludwiga Tiecka oraz *Das fremde Kind* (*Tajemnicze dziecko*) (1819) i *Piaskun* (1816) E.T.A. Hoffmanna. Główny problem badawczy sprowadza się do pytania, czy wybrane utwory Tiecka i Hoffmanna można odczytać jako literackie przedstawienia (dziecięcej) traumy. Odwołując się do *conditio humana*, romantycznej antropologii dziecka, oraz opierając się na psychotraumatycznej charakterystyce zespołu stresu pourazowego (PTSD), artykuł ukazuje, w jaki sposób doświadczenia straty, bólu, strachu, śmierci i przemocy są przedstawiane w poszczególnych utworach literackich i jak kształtują profil psychologiczny ich dziecięcych bohaterów.

Słowa kluczowe: trauma, zespół stresu pourazowego PTSD, romantyzm, dzieciństwo

Childhood as a traumatic place in chosen works by Ludwik Tieck and E.T.A. Hoffmann

Abstract: This article attempts to depict the phenomenon of childhood as a ‘traumatic place’ on the basis of the idea of a multi-layered concept of childhood created in (German) Romanticism. The following four short stories: *The Fair-Haired Eckbert* and *The Seven Wives of Bluebeard* by Ludwig Tieck and *The Strange Child* and *The Sandman* by E.T.A. Hoffmann were subjected to a detailed analysis. The main research subject poses a question whether the chosen works by Tieck and Hoffmann can be read as literary depictions of (childhood) trauma. By referring to ‘*conditio humana*’, the romantic anthropology of a child, and being based on the psycho-traumatic characteristic of post-traumatic stress disorder (PTSD), this article shows how experiences of loss, pain, fear, death and violence are depicted in particular literary works and how they shape the psychological profile of their child protagonists.

Keywords: trauma, post-traumatic stress disorder, PTSD, Romanticism, childhood

Wstęp – romantyczne koncepcje dzieciństwa

„Romantyczna koncepcja dzieciństwa nie definiuje dziecka jako przejściowego etapu na drodze do dorosłości, lecz raczej jako immanentny rewers świata dorosłych, jako to, co magiczne, fantastyczne, irracjonalne, na co nie ma już miejsca w oświeconym myśleniu”¹ – piszą Svenja Blume i Angelika Nix. W żadnej bowiem innej epoce dzieciństwo nie zostało tak bezpośrednio podniesione do rangi „samodzielnego pojęcia kulturowego”² jak w romantyzmie. Antropologia dziecka, oparta na wpływach Jeana Jacques’a Rousseau³ i Johanna Gottfrieda Herdera⁴, była w tym okresie dalej rozwijana i poszerzana o nowe perspektywy.

Jedno z najpopularniejszych wyobrażeń romantycznego dzieciństwa nawiązywało do swoistego mitu, zgodnie z którym, jak to formułuje Angelika Nix, „pierwotny, rajski etap historii ludzkości jest ontogenetycznie powtarzany w każdym pojedynczym dzieciństwie”⁵. W mitycznym ujęciu dzieciństwa to, co naiwne i naturalne, utożsamiane było przez romantyków z tym, co dziecięce. Dziecięcy (utracony) raj funkcjonował jako symbol bezpieczeństwa i idealnej egzystencji. Jednocześnie przestrzeń dzieciństwa postrzegana była jako konotująca tęsknotę szczęśliwa kraina, do której ludzkość pragnie na nowo odnaleźć drogę.

Romantycy stworzyli również poetycką wizję dzieciństwa opierającą się, jak wykazuje Hans-Heino Ewers w swoich dogłębnych badaniach nad powstaniem romantycznej utopii dzieciństwa w XVIII wieku, na tendencji do transfigurowania fenomenu dziecka

¹ Svenja BLUME, Angelika NIX, *Kindheit: von der Lebensphase zur Lebenseinstellung. Das „kulturelle Alter” als literaturwissenschaftliche Herausforderung*, „Freiburger GeschlechterStudien” 2008/22, s. 341.

² Por. tamże, s. 341, przekład autorki.

³ Oświeceniowy filozof i pisarz Jean-Jacques Rousseau widział w dziecku istotę, którą kieruje intuicyjne pragnienie czynienia dobra i która żyje w naturalnym stanie pierwotnym. Przyrodzie przypisywano więc szczególną rolę, gdyż doświadczenia z nią związane były istotnymi czynnikami, mającymi wykształcić w dziecku wewnętrzną harmonię, wolność, niezależność i pogodę ducha. Dzięki związkowi z naturą dziecko powinno według Rousseau zachować wrodzoną czystość i niewinność, aby mogło się swobodnie rozwijać. W szerszym, metaforycznym sensie koncepcja dzieciństwa Rousseau traktuje dzieciństwo nie tylko jako istotną fazę życia człowieka, ale także jako raj utracony, z którego dorośli zostali wygnani. Zob. Jean-Jacques ROUSSEAU, *Emil, czyli o wychowaniu*, t. 1, tłum. Wacław Husarski, Zakład im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1955; Jean-Jacques ROUSSEAU, *Emil, czyli o wychowaniu*, t. 2, tłum. Eugeniusz Zieliński, Zakład im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1955.

⁴ Z kolei Johann Gottfried Herder traktuje dzieciństwo jako jeden z etapów życia przewidzianych w procesie rozwojowym człowieka, charakteryzujący się szczególnie intensywną percepcją świata wszystkimi zmysłami. Według niemieckiego filozofa dziecko jest od początku w pełni i samodzielnie działającą jednostką z wrodzonym rozumem, który z czasem w pełni się rozwija. Dusza dziecięca powinna być, według niemieckiego filozofa, aktywowana poprzez bodźce zmysłowe, edukację (językową) oraz wpływ autorytetów. Zob. Johann Gottfried HERDER, *Blumenlese aus morgenländischen Dichtern*, J.G. Cotta’sche Buchhandlung, Tübingen 1807, s. 308; Johann Gottfried HERDER, *Journal meiner Reise im Jahr 1769*, Reclam, Stuttgart 1976, s. 136–137.

⁵ Angelika NIX, *Das Kind des Jahrhunderts im Jahrhundert des Kindes: zur Entstehung der phantastischen Erzählung in der schwedischen Kinderliteratur*, Rombach, Freiburg 2002, s. 44.

i odzwierciedlania go przez romantycznych pisarzy poprzez kreowanie wyidealizowanych literackich wizerunków. W tym kontekście dzieciństwo jawi się jako „poetycka forma istnienia”⁶, a jego literackie utopie, określane przez Ewersa mianem „kompleksów wyobrazeniowych”⁷, są według badacza produktami wyobraźni poetyckiej, w których centrum znajdują się idealne postaci dziecięce. Przedstawiany na płaszczyźnie literackiej rozwój protagonistów odtwarza etapy idealnego dojrzewania, a ich zachowanie i działania w dostosowanym do ich natury środowisku społecznym i naturalnym są „doskonale dziecięce”⁸.

Kolejna romantyczna koncepcja dzieciństwa skupiała się na postrzeganiu dzieci jako twórczych artystów, a ich dziecięcego języka jako specyficznego rodzaju „naturalnej poezji”⁹. Dziecięcą poezję natury, jak wyraźnie formułuje to Friedrich Schlegel we fragmencie *Athenaeum*, można odnaleźć między innymi „w westchnieniu, pocałunku, które fantazjujące dziecko wyrzuca z siebie, w nieartykułowanej pieśni”¹⁰. W tym kontekście dziecko zostaje podniesione do rangi obdarzonego naturalnym talentem geniusza, mającym stanowić wzór dla dorosłych twórców.

Idea dzieciństwa nierzadko przybierała w romantyzmie wymiar sakralno-mistyczny. Dziecięcość była przeniknięta transcendencją i symbolizowała archetypicznie – odwołując się do toposu „boskiego dziecka”¹¹ w nurcie romantycznym – to, co czyste i święte. Dzieci ze względu na niewinność i prostoduszność postrzegane były jako istoty najbliższe boskości. Sądono również, że posiadają one wrodzoną wiedzę i intuicję, którą dorośli utracili. Romantyczny poeta Novalis stwierdza: „Dziecko jest o wiele mądrzejsze i roztrośniejsze niż dorosły”¹². Jednocześnie w swej przesycionej filozofią poezji kreuje dziecięcego zbawcę, „Boga-Dziecko” (*Kind-Gott*)¹³, który obdarza miłością wszystkich ludzi. Z tej perspektywy boskie dziecko-odkupiciel postrzegane było jako boski pośrednik, dzięki któremu ludzkość może osiągnąć zbawienie.

⁶ Hans-Haino EWERS, *Kindheit als poetische Daseinsform: Studien zur Entstehung der romantischen Kindheitsutopie im 18. Jahrhundert*: Herder, Jean Paul, Novalis und Tieck, Fink, München 1989, s. 7.

⁷ Por. tamże, przekład autorki.

⁸ Por. tamże, przekład autorki.

⁹ Por. Detlef KREMER, Andreas. B. KILCHER, *Romantik. Lehrbuch Germanistik*, J.B. Metzler, Stuttgart 2015, s. 84.

¹⁰ Friedrich SCHLEGEL, *Werke. Kritische Ausgabe*, t. 2, Paderborn, Schöningh, München–Wien 1966, s. 182–183, przekład autorki.

¹¹ Powszechny wśród wielu narodów jest mit o Boskim Dziecku jako zbawcy ludzkości. Niezwykle dziecko narażone jest zwykle na niebezpieczeństwo, jego narodzinom towarzyszy cud lub jego przyjście na świat wiąże się z nadprzyrodzonymi zjawiskami. Powszechnie przypisywano mu rolę uzdrowiciela, proroka lub przywódcy narodu/wspólnoty. Zob. Carl Gustav JUNG, Karl KERÉNYI, *Das göttliche Kind – Eine Einführung in das Wesen der Mythologie*, Patmos Verlag, Düsseldorf 2006.

¹² Friedrich Leopold von HARDENBERG (Novalis), *Novalis Schriften. Zweiter Theil. Kritische Herausgabe aufgrund des handschriftlichen Nachlasses*, Georg Reimer, Berlin 1901, s. 521.

¹³ Friedrich Leopold von HARDENBERG (Novalis), *Novalis Schriften: Herausgegeben von Ludwig Tieck und Fr. Schlegel*, Reimer, Berlin 1826, s. 31.

I wreszcie niemieccy romantycy odkryli dzieciństwo jako „miejsce traumatyczne”¹⁴. Idea ta, jako „jeden z ważnych motywów dramatyzacji psychogennych w literaturze romantycznej”¹⁵, stoi w jaskrawej sprzeczności z idealizującymi wyobrażeniami dzieciństwa, o których była mowa powyżej. Badacze niemieckiego romantyzmu Detlef Kremer i Andreas B. Kilcher zakładają, że konstrukcja dzieciństwa jako miejsca traumatycznego stanowi odrębne sensorium dla takich zjawisk jak szaleństwo, rozdwojenie jaźni, kazirodztwo i różnego rodzaju traumy. Dzieciństwo postrzegane jest jako „akt fundamentalnego okaleczenia, [...] który przewija się przez całe życie jako nieświadoma, warunkująca zachowania rana”¹⁶.

Biorąc za punkt wyjścia powstałą u schyłku XVIII i na początku XIX wieku wielowymiarową koncepcję dzieciństwa, w niniejszym artykule podjęto próbę przedstawienia dzieciństwa jako „miejsca traumatycznego”, przy czym szczegółowej analizie poddane są cztery opowiadania: *Jasnowłosy Ekbert*¹⁷ (1797) i *Die sieben Weiber des Blaubarts* (*Siedem żon Sinobrodego*)¹⁸ (1797) Ludwiga Tiecka oraz *Das fremde Kind* (*Tajemnicze dziecko*)¹⁹ (1819) i *Piaskun*²⁰ (1816) E.T.A. Hoffmanna.

Jak podkreśla Nicole A. Sütterlin w swej monografii *Die Poetik der Wunde*, to właśnie w romantyzmie doszło do odkrycia traumy przez pisarzy i poetów, co zaowocowało obecnością motywu rany jako psychicznego urazu w wielu tekstach tego okresu²¹. Również Ludwig Tieck i E.T.A. Hoffmann przedstawiali w swych utworach podatność człowieka na psychiczne zranienia. Tieck już na studiach zgłębiał tajniki zjawisk psychicznych, a po zakończeniu edukacji z zainteresowaniem studiował popularne czasopismo „Magazin der Erfahrungsseelenkunde”, które było swoistym forum wymiany poglądów różnych dyscyplin naukowych, związanych z ludzkim ciałem i umysłem²². Do kręgu mentorów Tiecka należał lekarz, filozof, przyrodnik i malarz, twórca teorii nieświadomego życia psychicznego Carl Gustav Carus, z którym poeta

¹⁴ Por. KREMER, KILCHER, *Romantik*, dz. cyt., s. 84.

¹⁵ Por. tamże, s. 84.

¹⁶ Por. tamże, s. 17, przekład autorki.

¹⁷ Ludwig TIECK, *Jasnowłosy Ekbert*, tłum. Emilia Bielicka, [w:] *Czarny pająk. Opowieści niesamowite z prozy niemieckiej*, oprac. Gerard Koziół, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 45–64.

¹⁸ Ludwig TIECK, *Die Sieben Weiber des Blaubart. Eine wahre Familiengeschichte herausgegeben von L. T.*, [w:] tenże, *Ludwig Tieck's Schriften*, t. 9, G. Keimer, Berlin 1828, s. 89–242.

¹⁹ Ernst Theodor Amadeus HOFFMANN, *Das fremde Kind*, [w:] tenże, *Serapionsbrüder*, t. 2, Inselverlag, Frankfurt am Main, s. 624–674.

²⁰ Ernst Theodor Amadeus HOFFMANN, *Piaskun*, tłum. Felicjan Faleński, [w:] *Czarny pająk*, dz. cyt., s. 103–139.

²¹ Nicole A. SÜTTERLIN, *Poetik der Wunde: Zur Entdeckung des Traumas in der Literatur der Romantik*, Wallstein, Göttingen 2019, s. 12.

²² Florian FIX, *Wahnsinn als Thema in der Erzählprosa Ludwig Tiecks und E.T.A. Hoffmanns*, disserta Verlag, Hamburg 2014, s. 18.

spotkał się w 1821 roku²³. Z kolei E.T.A. Hoffmann nie bez przyczyny nazywany jest „poetą zjawisk psychopatologicznych”²⁴. Psychologia i psychiatria należały do ścisłego kręgu zainteresowań pisarza. Medyczne i filozoficzne aspekty (para)nauk stały się dla niego inspiracją do zgłębiania zaburzeń jaźni. Znaczący wpływ na pogłębienie wiedzy Hoffmanna miał uważany w swoim czasie za autorytet w leczeniu chorób psychicznych Adalbert Friedrich Marcus, dyrektor funkcjonującego od 1789 roku szpitala w Bambergu i zakładu dla obłąkanych St. Getreu, który umożliwił pisarzowi dostęp do wewnętrznych budynków instytucji²⁵. Obserwacja sposobów leczenia chorych psychicznie była dla Hoffmanna ważnym doświadczeniem, a nabytą wiedzę teoretyczną wykorzystał w swych tekstach literackich.

W świetle niniejszych rozważań interesujące jest więc pytanie, czy teksty Tiecka i Hoffmanna stworzone w epoce, w której psychologia i psychiatria ugruntowały się jako niezależne dziedziny, i w której zgłębienie tajemnicy ludzkiej duszy i jaźni stanowiło jeden z najważniejszych celów, można współcześnie odczytać jako literackie obrazy/kreacje (dziecięcej) traumy. Zbadanie, czy stworzone przez Tiecka i Hoffmanna przestrzenie dzieciństwa stają się nośnikami traumatycznych emocji i doświadczeń, wiąże się również z analizą charakterystycznych dla romantyzmu uwarunkowań literacko-kulturowych, przy czym kluczową rolę pełni tu odkrycie ciemnych aspektów dzieciństwa.

(Dziecięca) trauma i zespół stresu pourazowego PTSD

Niemiecki specjalista w dziedzinie medycyny psychosomatycznej Wolfgang Wöller postrzega traumę jako trwałe zagrożenie, wynik katastrofalnego, psychologicznego stresu, który niemalże przekracza ludzkie siły²⁶. Z kolei Daniel Marcelli metaforycznie określa traumę jako „zapisanie śladu w historii życia podmiotu, śladu, który może pozostać w uśpieniu lub wybuchnąć w postaci późniejszych trudności rozwojowych”²⁷. Nieprzypadkowo termin „trauma” oznacza ‘uraz’ lub ‘ranę’²⁸. Trauma jako ślad, okaleczenie, stygmat czy też psychiczna rana wywołuje zaburzenia na wszystkich poziomach funk-

²³ Gerburg GARMANN, *Die Traumlandschaften Ludwig Tiecks: Traumreise und Individuationsprozeß aus romantischer Perspektive*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1989, s. 214–215.

²⁴ Hannelore GAAL, *Kaleidoskop des Wahnsinns: E.T.A. Hoffmanns Werdegang als Dichter psychopathologischer Phänomene*, Lit Verlag, Berlin 2014.

²⁵ Peter BRAUN, *E.T.A. Hoffmann: Dichter, Zeichner, Musiker: Biographie*, Artemis & Winkler, Düsseldorf 2004, s. 101.

²⁶ Wolfgang WÖLLER, *Trauma und Persönlichkeitsstörungen: psychodynamisch-integrative Therapie*, Schattauer, Stuttgart–New York 2006, s. 11.

²⁷ Daniel MARCELLI, *Psychopatologia wieku dziecięcego*, tłum. Ewa Bielańska, Andrzej Gardziel, Romana Markiewicz, Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2013, s. 417.

²⁸ *Trauma*, [w:] *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. Mirosław BAŃKO, PWN, Warszawa 2003, s. 1277.

cjonowania, destabilizuje rozwój emocjonalny i poznawczy oraz indukuje negatywne emocje²⁹. Zaburzenia traumatyczne są zjawiskiem bardzo złożonym, dlatego też dla uzyskania ich pełnego obrazu istotne jest uwzględnienie tzw. zespołu stresu pourazowego PTSD. Występuje on u osób, które (współ)doświadczyły traumatycznego przeżycia. Związane są z nim trzy główne grupy objawów: ponowne przeżywanie, unikanie i stan nadmiernego wzbudzenia, które pojawiają się jako reakcja na traumatyczne doświadczenie³⁰. Pierwsza grupa objawów obejmuje intensywne, stresujące myśli i uczucia, utrzymujące się długo po traumatycznym wydarzeniu, przy czym dotknięta traumą osoba może ponownie przeżywać to wydarzenie poprzez retrospekcje lub koszmary senne. Druga grupa symptomów to strategie behawioralne polegające na unikaniu sytuacji, osób lub wspomnień związanych z traumatycznym wydarzeniem. Zaburzenia posttraumatyczne należące do trzeciej grupy koncentrują się natomiast na postrzeganiu poważnego aktualnego zewnętrznego lub wewnętrznego zagrożenia/problemu przez pryzmat przeżytej traumy. Tendencja ta wiąże się z silnymi reakcjami psychosomatycznymi na bodźce wewnętrzne lub zewnętrzne, symbolizujące traumatyczne wydarzenie lub przypominające o nim³¹.

Ze względu na swoją niedojrzałość fizyczną i psychiczną dzieci należą do grupy szczególnie narażonej na traumatyczne zaburzenia. Objawy traumy rozwijają się u nich w wyniku doświadczenia zaniedbania, przemocy, znęcania się i straty, jak również po różnego rodzaju szokujących przeżyciach i wstrząsach psychicznych³². Według Daniela Marcellego traumatyczne wydarzenia mogą znaleźć odzwierciedlenie w pragnieniach i lękach pojawiających się w dziecięcych fantazjach. Traumą implikują również sytuacje, które ze względu na wywoływanie silnego zagrożenia, brutalność, jak również szczególną intensywność przekraczają możliwości adaptacyjne dziecka³³. Traumatyczne przeżycia z dzieciństwa stają się zatem doświadczeniami granicznymi, w których dzieci, jak wykazuje w swoim badaniu Jo-Jacqueline Eckardt, doznają egzystencjalnego lęku, który jest tym większy, im bardziej czują się bezradne i narażone na niebezpieczeństwo³⁴.

²⁹ Elżbieta ZDANKIEWICZ-ŚCIGAŁA, *Aleksytymia i dysocjacja jako podstawowe czynniki zjawisk posttraumatycznych*, Scholar, Warszawa 2017, s. 232.

³⁰ Mareike AUGSBURGER, Andreas MAERCKER, *Posttraumatische Belastungsstörungen: PTBS und KPTBS: Ein Leitfaden für die Diagnostik und Behandlung*, Kohlhammer, Stuttgart 2020, s. 14–15.

³¹ Por. tamże, s. 16.

³² Michaela HUBER, *Trauma und die Folgen: Trauma und Traumabehandlung*, Teil 1, Junfermann Verlag, Paderborn 2009, s. 106, 118.

³³ Daniel MARCELLI, *Psychopatologia wieku dziecięcego*, tłum. Ewa Bielańska, Andrzej Gardziel, Romana Markiewicz, Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2013, s. 411.

³⁴ Jo-Jacqueline ECKARDT, *Kinder und Trauma: Was Kinder brauchen, die einen Unfall, einen Todesfall, eine Katastrophe, Trennung, Missbrauch oder Mobbing erlebt haben*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2013, s. 7.

Przypadek pierwszy: doświadczenie straty (Felix i Christlieb)

Felix i Christlieb dorastają beztrząsowo na wsi pod opieką kochających rodziców. Model wychowania dzieci zbliżony jest do Rousseau'owskiej koncepcji wolności i powrotu do natury. Kontakt z przyrodą rozwija u rodzeństwa wrażliwość i wyobraźnię, a las staje się miejscem spotkań z tajemniczym baśniowym dzieckiem, pełniąc zarazem rolę portalu do królestwa wrózek. Pod wpływem wizyty znamienitych krewnych z miasta dzieciom zostaje przydzielony surowy opiekun, co powoduje spiętrzenie wydarzeń o traumatycznym charakterze. Nauczyciel stosuje wobec rodzeństwa różne formy przemocy. Dzieci są klute igłą, karcone i znieważane. Od czasu przybycia guwernera brat i siostra żyją w nieustannym lęku, a brak wiary ze strony dorosłych powoduje u dzieci eskalację poczucia zagrożenia. Podczas spaceru w lesie magister na oczach rodzeństwa zabija ptaka, by następnie zamienić się w wielką muchę. Chwilę później Felix i Christlieb dowiadują się od swojego baśniowego towarzysza zabaw, że ich opiekun to gnom Pepser – wróg zagrożonego zagładą magicznego królestwa i że dzieci już nigdy więcej nie przekroczą bram baśniowej krainy. Trudny do opanowania lęk sprawia, że Felix i Christlieb trzymają się z dala od swych leśnych kryjówek, tym bardziej że wyrzucone przez nie z pogardą mechaniczne zabawki, prezenty od bogatego wuja, zamieniają się w demony, wzbraniające rodzeństwu powrotu do królestwa tajemniczego dziecka. Szczególnym momentem granicznym jest dla dzieci śmierć ojca, której konsekwencją jest rozpad domu rodzinnego oraz utrata całego majątku.

Analiza przypadku

„Każda trauma wiąże się z jakąś stratą”³⁵, twierdzi ekspert psychosomatyki Manfred Beutel. Również Nicole A. Sütterlin podkreśla, że trauma związana jest zawsze z jakimś rodzajem straty, a strata zawsze wiąże się z jakąś formą traumy³⁶. Uraz psychiczny może być spowodowany nagłą utratą bliskiej lub zaufanej osoby, jak również pozbyciem się iluzji własnej nietykalności. Motyw straty przewija się przez Hoffmannowską baśń *Das fremde Kind* (*Tajemnicze dziecko*), stanowiąc jeden z głównych filarów literackiej konstrukcji traumy w utworze. Pozornie idylliczny początek opowieści kontrastuje z dalszym rozwojem akcji, a sam autor stwarza kreacje dziecięcych bohaterów narażonych na ekstremalne sytuacje. W baśniowej opowieści wiążące się z przeżyciem

³⁵ Manfred BEUTEL, *Belastungs- und Anpassungsstörungen*, [w:] *Psychodynamische Psychotherapien: Lehrbuch der tiefenpsychologisch fundierten Psychotherapieverfahren*, red. Christian REIMER, Ulrich RÜGER, Springer, Berlin–Heidelberg 2012, s. 171, przekład autorki.

³⁶ Nicole A. SÜTTERLIN, *Poetik der Wunde: Zur Entdeckung des Traumas in der Literatur der Romantik*, Wallstein, Göttingen 2019, s. 101.

straty traumatyczne doświadczenia zostały ukryte pod pozorem fałszywej lekkości i fantastycznej iluzji. Fundamenty początkowo idyllicznego dzieciństwa kruszą się, a Felix i Christlieb ostatecznie zostają wygnani ze swej arkadii. Opiewana przez romantyków dziecięca czystość, niewinność i naturalność ujęta zostaje w karby naukowego drylu i dyscypliny, czego konsekwencją jest nieunikniona konfrontacja z nieznanym i skomplikowanym światem dorosłych, którym rządzą przemoc i cierpienie. Świat ten wymaga całkowitego podporządkowania się rządzącym nim regułom oraz rezygnacji z własnych pragnień i marzeń, stanowiąc tym samym przestrzeń aktywującą traumatyczne sytuacje. Zderzenie realnego i baśniowego uniwersum jest często niezrozumiałe i trudne do zniesienia dla dziecięcych protagonistów. Hoffmannowi udało się przy tym płynnie zatrzeć granicę między rzeczywistością a urojeniami. Nie wiadomo więc do końca, czy baśniowy świat faktycznie istnieje, czy jest wyłącznie wytworem wyobraźni osamotnionych dzieci. Niemal nieograniczone możliwości, jakie wynikają z przenikania się lub przeciwstawiania tych dwóch przestrzeni, pozwalają Hoffmannowi prowadzić dziecięcych bohaterów przez szerokie spektrum lęków, które ulegają swoistej transformacji i zostają w umysłach rodzeństwa przetworzone na fantastyczne obrazy. Pozostając przy charakterystycznym dla Hoffmanna dualizmie kreowanego świata i jednocześnie opierając się na definicji zespołu stresu pourazowego, można uznać więc dwa współistniejące światy, baśniowo-fantastyczny i realny, za dwie wersje postrzegania rzeczywistości pociągającej za sobą dwie wersje wydarzeń. Epizod, w którym las traci rangę dającego schronienie *locus amoneus*, zamieniając się w miejsce emanujące grozą, a porzucone zabawki – drewniany myśliwy, lalka i mechaniczny harfiarz – przybierają ludzkie rozmiary i podczas burzy ścigają przerażone dzieci, szydząc z ich strachu, jest jednym z najbardziej wstrząsających momentów narracji³⁷. Charakterystyczne dla tej sceny zatarcie się granicy między fantazją a światem realnym, koszmarem a jawą wykazuje podobieństwo do halucynacji, często doznawanych przez ofiary traumy³⁸. Również zawierający elementy groteski opis oddalenia guwernera, który zostaje wypędzony za pomocą packi na muchy, balansuje na pograniczu fantazji i rzeczywistości. Podczas gdy dzieci, próbując zrozumieć i przepracować traumatyczną sytuację, koncentrują się na wymiarze baśniowo-fantastycznym, postrzegając magistra jako wielkiego bzyczącego owada, ich rodzice pozostają w realnym świecie i w sposób racjonalny oceniają wydarzenia i ich skutki³⁹. Śmierć ojca – najpoważniejszy wstrząs emocjonalny, przeżyty przez rodzeństwo – wywołuje u Felixa i Christlieb zarówno uczucie głębokiego smutku

³⁷ Zob. Ernst Theodor Amadeus HOFFMANN, *Das fremde Kind*, [w:] tenże, *Serapionsbrüder*, t. 2, Inselverlag, Frankfurt am Main 1983, s. 669.

³⁸ Franz RESCH, *Familiendynamik und juvenile Psychose*, [w:] *Psychosen in der Adoleszenz: Entwicklungspsychopathologie, Früherkennung und Behandlung*, red. Benno Graf SCHIMMELMANN, Franz RESCH, W. Kohlhammer, Stuttgart 2014, s. 112.

³⁹ Zob. HOFFMANN, *Das fremde Kind*, dz. cyt., s. 667.

i osamotnienia, jak i iluzje wywołane stresem związanym z żałobą. Potrzeba wyparcia traumatycznych wspomnień znajduje u dziecięcych bohaterów ujście w onirycznej wizji, w której pojawia się tajemnicze dziecko, obiecując im bezpieczne i szczęśliwe życie. Balansowanie na granicy dwóch światów rozszerza spektrum wewnętrznych doświadczeń protagonistów, jednak ich traumatyczne przeżycia wynikają nie tylko z faktu, że fantastyczność wkracza w świat realny, lecz także z przekonania, że nawet w baśniowej rzeczywistości nie ma ucieczki przed karą, psychicznym znęcaniem się, śmiercią i przed samym sobą.

Przypadek drugi: emocjonalne zaniedbanie i przemoc fizyczna (Peter i Berta)

Peter, osierocony syn wysoko urodzonego rycerza, dorasta w odległym zamku, Berta po opuszczeniu rodziny wychowuje się w leśnej samotni. Opiekunowie dzieci odbiegają od wzorunku standardowego rodzica: o chłopca troszczy się czarodziej Bernard, a dziewczynka od ósmego roku życia mieszka z przypominającą czarownicę staruszką w magicznym lesie. Zarówno Peter, jak i Berta we wczesnej fazie swojego życia są zaniebdywani fizycznie i psychicznie. W niemowlęctwie jedynym towarzyszem Petera jest czarodziejski ptak, który śpiewa mu dziwaczne kołysanki, poddając dziecko swoistej indoktrynacji. Postrzeganie rzeczywistości przez Petera jest na rozkaz opiekuna celowo zaburzane poprzez izolację niemowlęcia, co powoduje, że przyjmuje ono zbyt mało bodźców z otoczenia. Również z polecenia Bernarda chłopiec jest sztucznie wprowadzany w stan snu, gdyż „tylko w ten sposób człowiek może uniknąć wielu nieszczęść, które go w życiu spotykają”⁴⁰. Stosując swe oryginalne metody wychowawcze, opiekun Petera ma nadzieję, że poprzez przeżywanie sennych koszmarów dziecko będzie lepiej przygotowane na to, by w przyszłości radzić sobie z bólem i nieszczęściami. Mentalną izolację dziecka potęguje fakt, że chłopiec nie otrzymuje żadnego wykształcenia, nie potrafi nawet czytać i pisać. Osobliwe wychowanie, któremu Peter został poddany we wczesnym okresie życia, kształtuje jego relacje z otoczeniem oraz ma istotny wpływ na wytworzenie się specyficznego profilu psychicznego protagonisty. Bohater w dorosłym życiu nienawidzi kobiet, wskutek czego buduje dysfunkcyjne związki, uśmiercając swe żony, kiedy są nieposłuszne, sprawiają mu zawód lub nie spełniają jego oczekiwań.

Wczesne dzieciństwo Berty również nie było idylliczne. Dziewczyna wychowuje się w dysfunkcyjnej rodzinie, w której obelgi, ośmieszanie, krytyka i przemoc fizyczna są na porządku dziennym, a autorytarny, dominujący ojciec posiada jako głowa rodziny wyłączną władzę i prawo głosu. Między rodzicami dochodzi do częstych kłótni z po-

⁴⁰ Ludwig TIECK, *Die Sieben Weiber des Blaubart. Eine wahre Familiengeschichte herausgegeben von L. T.*, [w:] tenże, *Ludwig Tieck's Schriften*, t. 9, G. Keimer, Berlin 1828, s. 103, przekład autorki.

wodu biedy, w jakiej żyją, wyładowują więc swoją frustrację na dziecku, odgrywającym rolę kozła ofiarnego. Berta ucieka z domu, a po miesiącach tułaczki i głodu zostaje przygarnięta przez mieszkającą w leśnej chacie staruszkę. Pod wpływem fascynacji bogactwem i dworskim życiem czternastoletnia bohaterka okrada starą kobietę i ucieka. Pozostawiony przez Bertę pies, którego imię protagonistka przypomina sobie dopiero w dorosłym życiu, umiera z głodu, a kiedy zrabowany przez nią magiczny ptak zbyt często śpiewa o leśnej samotni, dziewczyna zabija go z zimną krwią.

Analiza przypadku

Dzieci są uważane za zaniedbane, kiedy „nie są odpowiednio karmione, pielęgnowane, utrzymywane w zdrowiu, nadzorowane przez rodziców lub opiekunów i/lub nie są chronione przed niebezpieczeństwem”⁴¹, przy czym dodatkowym istotnym czynnikiem wywołującym traumę jest izolacja⁴². Choć tragedia dzieciństwa zawsze pozostawia swój ślad, konsekwencje przeżytej traumy ujawniają się zwykle dopiero w okresie dojrzewania lub w wieku dorosłym. Analizując profile psychiczne i biografie Petera Bernera z opowiadania *Siedem żon Sinobrodego* oraz Berty z baśni literackiej *Jasnowłosa Ekberta*, można postawić przypuszczenie, że bohaterowie są ofiarami fizycznych i psychicznych zaniedbań. Obie postaci żyją w charakterystycznych mikroprzestrzeniach, w których odizolowane są od świata zewnętrznego. Bohaterowie analizowanych utworów Tiecka potwierdzają tezę, że szkody psychospołeczne, jakich doznają w dzieciństwie osoby zaniedbane, kształtują je i towarzyszą im przez całe życie⁴³. Zarówno Peter, jak i Berta wykazują symptomy ostrego zaburzenia osobowości, do których należą niepewność siebie i poczucie niższości, nieufność, nadwrażliwość, uporczywa tęsknota za uczuciem i akceptacją oraz ograniczona zdolność do nawiązywania kontaktów⁴⁴. Do istotnych traumatogennych czynników determinujących biografie Petera i Berty należą opuszczenie/zaniedbanie bohaterów przez rodziców oraz życie w społecznej izolacji. Przy tworzeniu postaci Petera celem Tiecka nie była jednak głęboka psychologizacja protagonisty czy też ukazanie na jego przykładzie skomplikowanych mechanizmów psychopatycznej osobowości. Autor w sposób zawoalowany przekazuje charakterystykę dewiacyjnych zachowań bohatera, które mogą być zinterpretowane i zdiagnozowane

⁴¹ Anette ENGFER, *Formen der Misshandlung von Kindern: Definitionen, Häufigkeiten, Erklärungsansätze*, [w:] *Sexueller Missbrauch, Misshandlung, Vernachlässigung*, red. Ulrich EGLE, Tiber EGLE, Peter JORASCHKY, Astrid LAMPE, Inge SEIFFGE-KRENKE, Manfred CIERPKA, Schattauer, Stuttgart 2016, s. 5, przekład autorki.

⁴² Klaus SARIMSKI, *Soziale Risiken im frühen Kindesalter: Grundlagen und frühe Interventionen*, Hogrefe Verlag, Bern–Wien–Paris–Göttingen 2013, s. 66.

⁴³ Diana HAHN, *Kindesvernachlässigung: Wahrnehmen, Verstehen, Handeln im Kontext der Kinder- und Jugendhilfe*, Diplomica Verlag, Hamburg 2011, s. 45.

⁴⁴ Por. tamże, s. 46.

dopiero przez pryzmat osiągnięć nowoczesnej psychologii i psychiatrii. Stosując strategię romantycznej ironii i balansując pomiędzy powagą a groteską, pisarz parodiuje pedagogiczne oświeceniowe koncepcje rozwoju dziecka (w tym idee powrotu do natury i naturalnego wychowania Jeana Jacques'a Rousseau), jednocześnie czerpiąc z aktualnego wychowawczego dyskursu. Zabawa tekstem, intertekstualne dygresje i odniesienia, a także swoista gra z czytelnikiem, są tak samo istotne dla przedstawionej historii, jak losy samego Sinobrodego. Jednak w opowieści Tiecka, niejako między wierszami, ukryty jest obraz wczesnodziecięcej traumy, na którą narażone są przede wszystkim niemowlęta i małe dzieci, kiedy są oddzielone od rodziców lub ich opiekunowie nie są w stanie zaspokoić ich potrzeb⁴⁵. W tym miejscu należy przytoczyć słowa Elżbiety Zdankiewicz-Ścigały, zwracającej uwagę na to, że „trauma relacyjna stanowi główny czynnik zaburzający rozwój i funkcje mózgu”⁴⁶. Ten istotny fakt znajduje swe odbicie w charakterystyce Petera, któremu brak inteligencji, a jego niewykształcone kompetencje społeczne są wielokrotnie podkreślane w opowieści przez romantycznego metanarratora. Przypadek Petera potwierdza, że nawet jeśli dziecko nie pamięta później negatywnych doświadczeń, na zawsze pozostają w nim samotność, pustka i lęk. W konsekwencji bohater nie jest w stanie prawidłowo ocenić zachowań innych ludzi i nie potrafi przebaczać, co sprawia, że morderstwo jest dla niego jedynym sposobem rozwiązania konfliktu. W dorosłym życiu Berner staje się Sinobrodym – psychopatycznym zabójcą, którego ofiarami są bliskie mu kobiety.

Nieodwracalne szkody w psychice Berty spowodowała najbliższa rodzina. Od najwcześniejszych lat życia dziewczyna była całkowicie zdana na łaskę dorosłych, karana i wykorzystywana:

[M]usiałam bez ustanku słuchać, jakie to ze mnie dziecko głupie i do niczego, co nie potrafi spełnić najprostszej czynności [...]. Ojciec sądził, że to przez upór i lenistwo pędzę moje dni w nieróbstwie, jał mi przeto straszliwie dokuczać rozmaitymi pogroźkami; widząc ich bezowocność, zaczął mnie okrutnie bić, zapowiadając, że karę tę będzie powtarzał co dzień za to, że takie ze mnie nicpotem⁴⁷.

Z retrospektywnej wypowiedzi protagonistki wyłania się portret zaniedbanego dziecka, które doświadczyło przemocy i strachu. W wyniku okrutnego traktowania Berta charakteryzuje się niską wrażliwością emocjonalną. Ponieważ nie czuje się kochana, sama nie jest w stanie nikogo pokochać i zbudować z nikim bliskiej relacji. Traumatyczne doświadczenia dochodzą do głosu przede wszystkim w realistycznej opowieści głównej bohaterki, w której owiane tajemnicą, wyparte dzieciństwo dopiero po zwerbalizowaniu

⁴⁵ Justyna TREPKA-STAROSTA, Anna PIEKACZ, *Zaburzenia dysocjacyjne u dzieci jako skutek nieprawidłowo ukształtowanych więzi*, *Diagnoza*, 2019/15, <https://psychologiawpraktyce.pl/artykul/zaburzenia-dysocjacyjne-u-dzieci-jako-skutek-nieprawidlowo-uksztaltowanych-wiezi> [dostęp: 1.03.2022].

⁴⁶ ZDANKIEWICZ-ŚCIGAŁA, *Aleksytymia i dysocjacja*, dz. cyt., s. 15.

⁴⁷ TIECK, *Jasnowłósy Ekbert*, dz. cyt., s. 49.

związanych z nim wspomnień urasta do rangi traumatycznego miejsca. Ponadto literacka inscenizacja traumy dokonuje się w utworze poprzez wprowadzenie symbolicznych postaci magicznych zwierząt umieszczonych w kontekście tajemniczych i nadprzyrodzonych zjawisk doświadczanych przez postać. Prześladowający Bertę swą pieśnią czarodziejski ptak staje się inkarnacją sumienia, którego głos Berta usiłuje zagłuszyć. Powracająca melodia wywołuje u bohaterki w dorosłym życiu charakterystyczne dla zespołu PTSD intruzywne wspomnienia, powoli wpędzające kobietę w szaleństwo. Do rangi szczególnie istotnego traumatycznego insygnium urasta również porzucony pies Słomianek. Nazwany przez Waltera Beniamina szyfrem tajemniczej winy (*Chiffre einer rätselhaften Schuld*)⁴⁸ pies staje się tym samym katalizatorem, wywołującym zaburzenia emocjonalne i aktywującym zepchnięte do podświadomości urazy. Z chwilą gdy Berta ponownie słyszy zapomniane imię, dochodzi u niej do kompulsywnego rozpamiętywania traumatycznych sytuacji. Konsekwencją zagłębiania się we wspomnieniach jest choroba i śmierć protagonistki.

Przypadek trzeci: złamanie tabu – Nataniel

Dzieciństwo Nataniela przebiega w cieniu przerażającej postaci Piaskuna. Baśniowy demon pojawia się w opowieściach piastunki i przedstawiany jest przez nią jako „niegodziwiec, który przychodzi na zawołanie, kiedy dzieci spać iść nie chcą, i rzuca im garściami piasek w oczy, aż im z orbit wychodzą; wtedy je pakuje do worka i zanosi na księżyc swoim dzieciom do zjedzenia”⁴⁹. Chłopiec jest zafascynowany Piaskunem, a jednocześnie postać ta jest dla niego odpychająca. Swoje ambiwalentne uczucia Nataniel wyraża, rysując księżycowego stracha w najróżniejszych postaciach na meblach i ścianach. W fantazji bojaźliwego dziecka wyobrażenie Piaskuna zlewa się z postacią regularnie odwiedzającego dom adwokata Coppeliusa. Fantasmagoria chłopca ma swe źródło w osobliwym wieczornym rytuale. Za każdym razem, kiedy Coppelius zjawiał się, by wraz z ojcem bohatera znikać na długie godziny za zamkniętymi drzwiami pracowni, matka wcześniej posyłała dzieci do łóżek z ostrzeżeniem, że Piaskun właśnie nadchodzi. Dziecko dokonuje więc projekcji okrutnego demona na postać znienawidzonego Coppeliusa. Chłopiec zostaje skonfrontowany ze swymi wyobrażeniami, gdy świadomie łamie zakaz ojca i ukrywa się w jego pracowni. Za karę Coppelius czyni Nataniela obiektem swoich graniczących z torturami eksperymentów: poddaje ciało dziecka dziwacznej badaniu i próbuje włożyć mu w oczodoły rozżarzone węgle. Gwałtowna reakcja Nataniela na traumatyczne doświadczenie prowadzi do stanu przy-

⁴⁸ Walter BENJAMIN, *Gesammelte Schriften II. Herausgegeben von Rolf Tiedemann und Hermann Schwepenhäuser*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1991, s. 430.

⁴⁹ HOFFMANN, *Piaskun*, dz. cyt., s. 105.

pominającego śmierć, w którym dziecko znajduje się przez kilka tygodni. Od tej pory protagonista czuje się połączony z Piaskunem niezwykle więzią i zdany na jego łaskę.

Analiza przypadku

Opierając się na badaniach Gabrieli Lehmann-Carli, Betty Johannsmeyer, Karla-Dietera Johannsmeyera i Maike Schult, traumatyczne doświadczenia są uważane za „antropologiczne próby wytrzymałości”⁵⁰, podczas których ludzie zmuszeni są stanąć w obliczu tabu i jego łamania. Nataniel, główny bohater opowiadania E.T.A. Hoffmanna *Piaskun*, pada ofiarą demonicznych mocy, które w znękaney wyobraźni młodzieńca stają się projekcją jego posttraumatycznego szaleństwa. Analizując zaburzenia psychiczne Nataniela jako integralny aspekt jego biografii, można postawić tezę, że do traumatyzacji dziecka przyczyniły się dwa istotne wydarzenia. Pierwszym czynnikiem wywołującym traumę jest złamanie tabu, kiedy chłopiec został przyłapany przez Coppeliusa. Drugą przyczyną psychicznej traumatyzacji jest fakt, że Nataniel obwinia adwokata o śmierć swojego ojca, przy czym wstrząsającym doświadczeniem, które spowodowało poważne rany psychiczne u Nataniela, był widok okaleczonych podczas eksperymentów alchemicznych zwłok ukochanej osoby. W rezultacie Piaskun stał się obsesją Nataniela, traumatyczną zjawą, od której bohater nie potrafi się uwolnić przez całe życie. Szkicując w dzieciństwie portrety Piaskuna, protagonista wizualizuje swoje wewnętrzne wyobrażenia i dręczące go lęki. Rysunki stają się pierwszymi znakami zapowiadającymi zbliżające się traumatyczne doświadczenie. Tym samym typowe dla zestresowanych dzieci rysunkowe wizualizacje Nataniela niemal proroczo zwiastują nadchodzącą katastrofę. Samo spotkanie z Coppeliussem w alchemicznej pracowni ojca to doświadczenie, które wywarło wpływ na całe życie bohatera: „[s]chwycił mnie tak silnie, że mi trzasnęły wszystkie stawy. Odkręcił mi ręce i nogi i przypasowywał je to tu, to tam” – tak młodzieniec relacjonuje po latach swe przeżycie. Helmut Glugger wskazuje na ścisłe powiązania pomiędzy motywami irracjonalno-fantastycznymi a konkretną rzeczywistością psychologiczną jako typową strategię E.T.A. Hoffmanna, u którego literackie przedstawienie traumatycznych przeżyć dzieci jest ściśle związane „z wytwarzaniem przez dziecko demoniczno-magicznych obrazów fantazji”⁵¹. W myśl tej strategii Nataniel opisuje swe przeżycie, umieszczając je w fantastycznych ramach i nadając formę przepełnionej grozą opowieści. Bohater stosuje przy tym, uruchamiając

⁵⁰ Gabriela LEHMANN-CARLI, Betty JOHANNSMEYER, Karl-Dieter JOHANNSMEYER, Maike SCHULT, *Vorwort des Herausgebers*, [w:] *Zerreißproben: Trauma – Tabu – Empathie Hürden*, red. Gabriela LEHMANN-CARLI, Betty JOHANNSMEYER, Karl-Dieter JOHANNSMEYER, Maike SCHULT, Frank & Timme, Berlin 2017, s. 9, przekład autorki.

⁵¹ Helmut GRUGGER, *Trauma – Literatur – Moderne. Poetische Diskurse zum Komplex des Psychotraumas seit der Spätaufklärung*, Metzler, Wiesbaden 2018, s. 138.

mechanizm dysocjacyjny⁵², typową dla stresujących doświadczeń strategię ucieczki od samego siebie oraz od odczuwanych bodźców i emocji. Wzmocnione przez aurę sennego koszmaru uczucie depersonalizacji, którego doświadcza protagonista, przypomina objawy obecnie definiowane jako PTSD. Odnosi się wrażenie, jakby Nataniel relacjonował całe wydarzenie, powracając do dziecięcej perspektywy, jednocześnie znajdując się poza własnym ciałem, a przedstawiona scena wykazuje istotne podobieństwo do ubranej w otoczkę fantazji reakcji molestowanego dziecka. Kwestia, czy w przypadku Nataniela doszło do wykorzystania seksualnego, budzi kontrowersje w literaturoznawczym dyskursie. Ortwin Rosler wskazuje na symptomy w zachowaniu Nataniela wykazujące podobieństwa do klasycznych reakcji i odczuć grupowych dzieci wykorzystywanych seksualnie. Zaliczają się do nich izolacja oraz samobójstwo bohatera⁵³. Obraz zachowań protagonisty jako ofiary seksualnej napaści uzupełniają takie objawy jak nadmierny niepokój, trudności ze snem oraz koszmary senne, które, jak dowodzą badania Eberharda Motzkau, mogą u dzieci wskazywać na molestowanie⁵⁴. Stopniowo chorobliwa fascynacja Piaskunem przeradza się u Nataniela w szaleństwo, które w połączeniu z traumą przeżytą w dzieciństwie doprowadza bohatera do śmierci.

Refleksje końcowe

W myśl romantycznego konceptu *conditio humana* na pytania o istotę człowieczeństwa odpowiadali nie tylko naukowcy. Także ówczesna literatura piękna zajęła miejsce w przestrzeni antropologicznego dyskursu. Pisarze interesowali się medycyną, zwłaszcza zaburzeniami i chorobami psychicznymi, traktując swe dzieła zarówno jako obiekty, jak i narzędzia badawcze. W literaturze romantycznej, której obce było jeszcze współczesne pojęcie traumy, rzadko jednak mówiło się wprost o zjawiskach traumatycznych. Jak wskazuje Helmut Grugger, są one opisywane za pomocą metafor, symboli i pośrednich aluzji⁵⁵.

⁵² Dysocjacja, czyli oderwanie od rzeczywistości i/lub oddzielenie się od własnej osobowości, jest złożonym procesem umysłowym, w którym następuje zmiana stanu świadomości zaburzająca procesy poznawcze i pamięciowe, myśli, uczucia oraz reakcje na doświadczenia. Dysocjacja jest uważana za jedną z najskuteczniejszych strategii obronnych przed doświadczeniami traumatycznymi. Zob. Wioletta JEDLECKA, *Pojęcie „dysocjacji” – zagadnienia podstawowe*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2014/3/2, s. 97–110.

⁵³ Ortwin ROSNER, *Körper und Diskurs. Zur Thematisierung des Unbewussten in der Literatur anhand von E.T.A. Hoffmanns „Der Sandmann”*, Europäische Hochschulschriften. Reihe I. Deutsche Sprache und Literatur, t. 1937, Peter Lang, Frankfurt am Main 2006, s. 274.

⁵⁴ Eberhard MOTZKAU, *Hinweise auf und diagnostisches Vorgehen bei Misshandlung und Missbrauch*, [w:] *Sexueller Missbrauch, Misshandlung, Vernachlässigung: Erkennung, Therapie und Prävention der Folgen frühen Stresserfahrungen*, red. Ulrich Tiber EGLE, Sven Olaf HOFFMANN, Peter JORASCHKY, Schattauer, Stuttgart, New York 2005, s. 147.

⁵⁵ Helmut GRUGGER, *Trauma – Literatur – Moderne. Poetische Diskurse zum Komplex des Psychotraumas seit der Spätaufklärung*, Metzler, Wiesbaden 2018, s. 9.

Dziecięcy protagoniści w analizowanych tekstach Tiecka i Hoffmanna należą do grupy plasującej się nisko zarówno w społecznej hierarchii, jak i w rodzinnej wspólnocie. Nie sposób więc nie zgodzić się z Detlephem Kremmerem, który twierdzi, że rodzina w epoce romantyzmu często nie mogła zapewnić dzieciom żadnej ochrony, sama raczej stając się miejscem traumatycznym⁵⁶. Dziecięcym bohaterom utworów Tiecka i Hoffmanna brakuje poczucia bezpieczeństwa, stabilizacji i opieki. Rodzice są słabi, nieobecni psychicznie lub w ogóle ich nie ma. Za pozornie idealną fasadą rodziny dochodzi do lekceważenia i przekraczania granic osobistych oraz do licznych sytuacji psychopatologicznego zagrożenia. Funkcjonujące w uniwersum stworzonego przez Tiecka i Hoffmanna dzieciństwa młodzi protagoniści są całkowicie zdani na łaskę dorosłych i skutkiem tego karani, torturowani, wykorzystywani i zaniedbywani. Gnębielcami są nauczyciele, opiekunowie lub krewni, przy czym odnosi się wrażenie, że podniesiona przez romantyków do rangi mitu moralna czystość i niewinność dziecka nie tylko nie odstrasza oprawców, lecz wręcz jest dla nich szczególnie atrakcyjna. Dzieciństwo jawi się więc jako traumatyczna faza, niemająca nic wspólnego z rajska idyllą, wyidealizowaną utopią czy też sakralno-mistyczną wizją.

U bohaterów z wybranych utworów prozatorskich Hoffmanna i Tiecka pojawiają się symptomy, które z punktu widzenia dzisiejszej psychologii i psychiatrii można sklasyfikować jako objawy PTSD, a losy dziecięcych postaci mogą posłużyć jako studium przypadków traumatyzacji. Katalizatorem traumatycznych sytuacji i zjawisk jest nie tylko dualizm światów i przestrzeni. Również dziecięca postać w analizowanych utworach Tiecka i Hoffmanna poddana została specyficznemu, psychicznemu rozdzieleniu. Z jednej strony przedstawiona jest jako naiwna, niegroźna i niewinna, z drugiej zaś zostaje uwikłana w ciemne moce i instynkty, jednocześnie służąc jako literacka powierzchnia projekcyjna lęków i frustracji. Fakt, że dziecięcy bohaterowie działają w środowisku baśniowo-fantastycznym lub oscylują między fantazją a rzeczywistością, snem a jawą, pozwala na poszerzanie spektrum ich traumatycznych doświadczeń niemal *ad infinitum*. Fantastyczne postaci, nierzadko rodem z baśni lub z wierzeń ludowych mogą przy tym odgrywać rolę mentorów i opiekunów lub przeciwnie – makabrycznych oprawców. Szczególnie w tekstach Hoffmanna widoczna jest strategia nadawania przez dziecko swemu dręczycielowi aury fantastyczności, z którą z kolei automatycznie zostają połączone takie atrybuty, jak demoniczność oraz ponadludzkie zdolności i siły. Wskutek tego zabiegu fizyczna i psychiczna dominacja oprawcy nad ofiarą i związana z nią bezkarność zostaje niejako wyjaśniona/usprawiedliwiona, gdyż dziecko nie ma szans, by przeciwstawić się tak potężnemu przeciwnikowi. Charakterystyczne dla twórczości Hoffmanna stosowanie elementu duplikacji sprawia ponadto, że egzystujący na dwóch płaszczyznach – realnej i fantastycznej – Piaskun-Coppelius oraz Magister-Gnom

⁵⁶ Por. KREMER, KILCHER, *Romantik*, dz. cyt., s. 85.

Pepser stają się postaciami nierzeczywistymi i nieoczywistymi. Ambiwalentną postacią fantastyczną jest czarodziej Bernard z opowiadania Tiecka. Szkody psychiczne, jakie mag wyrządził Peterowi, nie były w pełni zamierzone, niemniej jednak chłopiec stał się ofiarą jego wychowawczych eksperymentów.

Literackie opracowanie dzieciństwa u E.T.A. Hoffmanna ukazuje ciemne strony etapu życia, w którym bohaterowie muszą zmierzyć się z bólem, stratą, przemijaniem i doświadczeniem tego, co przerażające. Zjawisko traumy zostało przedstawione przez pisarza jako skomplikowany proces związany z wieloma naprzemiennymi odczuciami. Z kolei Ludwig Tieck wykorzystuje w swej mrocznej wizji dzieciństwa „centralne symbole wczesnego romantyzmu”⁵⁷, które jako „patogeniczne obrazy snów i wspomnień”⁵⁸ zostają zniekształcone, zyskując wymiar demoniczny, lub które z perspektywy romantycznej ironii intensyfikują spojrzenie na mechanizmy specyficznych zachowań.

Bibliografia

- Mareike AUGSBURGER, Andreas MAERCKER, *Posttraumatische Belastungsstörungen: PTBS und KPTBS: Ein Leitfaden für die Diagnostik und Behandlung*, Kohlhammer, Stuttgart 2020, s. 14–15.
- Walter BENJAMIN, *Gesammelte Schriften II. Herausgegeben von Rolf Tiedemann und Hermann Schwepenhäuser*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1991.
- Manfred BEUTEL, *Belastungs- und Anpassungsstörungen*, [w:] *Psychodynamische Psychotherapien: Lehrbuch der tiefenpsychologisch fundierten Psychotherapieverfahren*, red. Christian REIMER, Ulrich RÜGER, Springer, Berlin–Heidelberg 2012, s. 165–174.
- Svenja BLUME, Angelika NIX, *Kindheit: von der Lebensphase zur Lebenseinstellung. Das „kulturelle Alter“ als literaturwissenschaftliche Herausforderung*, „Freiburger GeschlechterStudien“ 2008/22, s. 337–355.
- Peter BRAUN, E.T.A. Hoffmann: *Dichter, Zeichner, Musiker: Biographie*, Artemis & Winkler, Düsseldorf 2004.
- Jo-Jacqueline ECKARDT, *Kinder und Trauma: Was Kinder brauchen, die einen Unfall, einen Todesfall, eine Katastrophe, Trennung, Missbrauch oder Mobbing erlebt haben*, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2013.
- Anette ENGFER, *Formen der Misshandlung von Kindern: Definitionen, Häufigkeiten, Erklärungsansätze*, [w:] *Sexueller Missbrauch, Misshandlung, Vernachlässigung*, red. Ulrich EGLE, Tiber EGLE, Peter JORASCHKY, Astrid LAMPE, Inge SEIFFGE-KRENKE, Manfred CIERPKA, Schattauer, Stuttgart 2016, s. 3–23.
- Hans-Haino EWERS, *Kindheit als poetische Daseinsform: Studien zur Entstehung der romantischen Kindheitsutopie im 18. Jahrhundert: Herder, Jean Paul, Novalis*, Fink, München 1989.
- Florian FIX, *Wahnsinn als Thema in der Erzählprosa Ludwigs Tiecks und E.T.A. Hoffmanns*, disserta Verlag, Hamburg 2014.

⁵⁷ Martin URMANN, *Traumatische Visionen. Das Neurosen. Paradigma und der Traum von einem anderen Sehen in der Kunst*, [w:] *Handbuch Trauma – Pädagogik – Schule*, red. Monika JÄCKLE, Bettina WUTTIG, Christian FUCHS, Transkript Verlag, Bielefeld 2017, s. 194.

⁵⁸ Por. tamże.

- Hannelore GAAL, *Kaleidoskop des Wahnsinns: E.T.A. Hoffmanns Werdegang als Dichter psychopathologischer Phänomene*, Lit Verlag, Berlin, 2014.
- Gerbarg GARMANN, *Die Traumlandschaften Ludwig Tiecks: Traumreise und Individuationsprozeß aus romantischer Perspektive*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1989.
- Helmut GRUGGER, *Trauma – Literatur – Moderne. Poetische Diskurse zum Komplex des Psychotraumas seit der Spätaufklärung*, Metzler, Wiesbaden 2018.
- Diana HAHN, *Kindesvernachlässigung: Wahrnehmen, Verstehen, Handeln im Kontext der Kinder- und Jugendhilfe*, Diplomica Verlag, Hamburg 2011.
- Friedrich Leopold von HARDENBERG (Novalis), *Novalis Schriften: Herausgegeben von Ludwig Tieck und Fr. Schlegel*, Reimer, Berlin 1826.
- Friedrich Leopold von HARDENBERG (Novalis), *Novalis Schriften. Zweiter Theil. Kritische Herausgabe aufgrund des handschriftlichen Nachlasses*, Reimer, Berlin 1901.
- Johann Gottfried HERDER, *Blumenlese aus morgenländischen Dichtern*, J.G. Cotta'sche Buchhandlung, Tübingen 1807.
- Johann Gottfried HERDER, *Journal meiner Reise im Jahr 1769*, Reclam, Stuttgart 1976.
- Ernst Theodor Amadeus HOFFMANN, *Piaskun*, tłum. Felicjan Faleński, [w:] *Czarny pajak. Opowieści niesamowite z prozy niemieckiej*, oprac. Gerard Kozierek, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 103–139.
- Ernst Theodor Amadeus HOFFMANN, *Das fremde Kind*, [w:] tenże, *Serapionsbrüder*, t. 2, Inselverlag, Frankfurt am Main 1983, s. 624–674.
- Michaela HUBER, *Trauma und die Folgen: Trauma und Traumabehandlung*, Teil 1, Junfermann Verlag, Paderborn 2009.
- Wioletta JEDLECKA, *Pojęcie „dysocjacji” – zagadnienia podstawowe*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2014/3/2, s. 97–110.
- Carl Gustav JUNG, Karl KERÉNYI, *Das göttliche Kind – Eine Einführung in das Wesen der Mythologie*, Patmos Verlag, Düsseldorf 2006.
- Detlef KREMER, Andreas. B. KILCHER, *Romantik. Lehrbuch Germanistik*, J.B. Metzler, Stuttgart 2015.
- Gabriela LEHMANN-CARLI, Betty JOHANNSMEYER, Karl-Dieter JOHANNSMEYER, MAIKE SCHULT, *Vorwort des Herausgebers*, [w:] *Zerreißproben: Trauma – Tabu – Empathie Hürden*, red. Gabriela LEHMANN-CARLI, Betty JOHANNSMEYER, Karl-Dieter JOHANNSMEYER, Maike SCHULT, Frank & Timme, Berlin 2017, s. 9–22.
- Daniel MARCELLI, *Psychopatologia wieku dziecięcego*, przeł. Ewa Bielańska, Andrzej Gardziel, Romana Markiewicz, Elsevier Urban & Partner, Wrocław 2013.
- Eberhard MOTZKAU, *Hinweise auf und diagnostisches Vorgehen bei Misshandlung und Missbrauch*, [w:] *Sexueller Missbrauch, Misshandlung, Vernachlässigung: Erkennung, Therapie und Prävention der Folgen frühen Stresserfahrungen*, red. Ulrich Tiber EGLE, Sven Olaf HOFFMANN, Peter JORASCHKY, Schattauer, Stuttgart–New York 2005, s. 143–156.
- Angelika NIX, *Das Kind des Jahrhunderts im Jahrhundert des Kindes: zur Entstehung der phantastischen Erzählung in der schwedischen Kinderliteratur*, Rombach, Freiburg 2002.
- Franz RESCH, *Familiendynamik und juvenile Psychose*, [w:] *Psychosen in der Adoleszenz: Entwicklungspsychopathologie, Früherkennung und Behandlung*, red. Benno Graf SCHIMMELMANN, Franz RESCH, W. KOHLHAMMER, Stuttgart 2014, s. 103–118.
- Ortwin ROSNER, *Körper und Diskurs. Zur Thematisierung des Unbewussten in der Literatur anhand von E.T.A. Hoffmanns „Der Sandmann”*, *Europäische Hochschulschriften. Reihe I. Deutsche Sprache und Literatur*, t. 1937, Peter Lang, Frankfurt am Main 2006.
- Jean-Jacques ROUSSEAU, *Emil, czyli o wychowaniu*, t. 1, tłum. Wacław Husarski, Zakład im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1955.

- Jean-Jacques ROUSSEAU, *Emil czyli o wychowaniu*, t. 2, tłum. Eugeniusz Zieliński, Zakład im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1955.
- Klaus SARIMSKI, *Soziale Risiken im frühen Kindesalter: Grundlagen und frühe Interventionen*, Hogrefe Verlag, Göttingen–Bern–Wien–Paris 2013.
- Friedrich SCHLEGEL, *Werke. Kritische Ausgabe II*, Schöningh, Paderborn, München–Wien 1966.
- Nicole A. SÜTTERLIN, *Poetik der Wunde: Zur Entdeckung des Traumas in der Literatur der Romantik*, Wallstein, Göttingen 2019.
- Ludwig TIECK, *Die sieben Weiber des Blaubart*, [w:] tenże, *Ludwig Tieck's Schriften*, t. 9, G. Keimer, Berlin 1828, s. 89–242.
- Ludwig TIECK, *Jasnowłósy Ekbert*, tłum. Emilia Bielicka, [w:] *Czarny pająk. Opowieści niesamowite z prozy niemieckiej*, oprac. Gerard Koziół, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1976, s. 45–64.
- „Trauma”, [w:] *Wielki słownik wyrazów obcych PWN*, red. Mirosław BAŃKO, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 1277.
- Justyna TREPKA-STAROSTA, Anna PIEKACZ, *Zaburzenia dysocjacyjne u dzieci jako skutek nieprawidłowo ukształtowanych więzi*, *Diagnoza*, 2019/15, <https://psychologiawpraktyce.pl/artukul/zaburzenia-dysocjacyjne-u-dzieci-jako-skutek-nieprawidlowo-uksztaltowanych-wiezi> [dostęp: 1.03.2022].
- Martin URMANN, *Traumatische Visionen. Das Neurosen. Paradigma und der Traum von einem anderen Sehen in der Kunst*, [w:] *Handbuch Trauma – Pädagogik – Schule*, red. Monika JÄCKLE, Bettina WUTTIG, Christian FUCHS, Transkript Verlag, Bielefeld 2017, s. 388–407.
- Wolfgang WÖLLER, *Trauma und Persönlichkeitsstörungen: psychodynamisch-integrative Therapie*, Schattauer, Stuttgart–New York 2006.
- Elżbieta ZDANKIEWICZ-ŚCIGAŁA, *Aleksytymia i dysocjacja jako podstawowe czynniki zjawisk potraumatycznych*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2017.